

XIV. Yüzyılda Ortadoğu'da Yazılmış Muhasebe Kitabı Risale-i Felekiyye'nin İlk Bölümleri*

Tercüme eden: İsmail Otar

Editör: Dr. İsmail Küçük

Özet

XIV. Yüzyılda İlhaneliler'in (1256-1353) gelişmiş bir mali düzene sahip oldukları bilinmektedir. Geniş Ortadoğu coğrafyasını yöneten bu Moğol devletinden bugünlere kalan devlet muhasebe öğreti kitapları önem taşımaktadır. 1309-1363 Yılları arasında yazılmış bu muhasebe kitapları, hem çağının ileri düzeyde muhasebe disiplininin örneklerini sergilemekte ve hem de Ortadoğu'da bin yıldan daha uzun süre kullanılmış olan Merdiven yönteminin tanıtımını yapmaktadır. Bu kitaplardan sonuncusu olan Risele-i Felekiyye, sözü edilen yöntemi tanıtan son kitaptır. Osmanlı bu yöntemi bu kitabın yazıldığı yıllarda İlhaneliler'dan almış, beş yüz yıl boyunca geliştirerek kullanmıştır. Ama yöntemi tanıtıcı bir kitap yazmak ihtiyacını duymamıştır.

Kitap siyakat yazısı ile yazılmış muhasebe örneklerini içermektedir. Önce matematik ve hesaplama kuralları, sonra kayıt usul ve kaidelerine yer verilmiştir. Daha sonra da devlet mali sisteminin muhasebe defter düzeni örneklerle anlatılmıştır. Defter düzeni esas olarak, ruznamçe (günlük defter) ve evarece (büyük defter) den oluşmaktadır. Çünkü kayıtların tamamı bu defterlerde yer almaktadır. Öteki defterler yardımcı niteliktedir ve mali yönetimin ihtiyaç duyduğu kimi olayların kayıt ihtiyacını karşılamaya dönüktür. Kitapta, Sistemi oluşturan ana ve yardımcı defterlerin tanıtımından sonra uzlanım muhasebeleri defterlerine (ahır defteri, inşaat defteri, çeltik defteri, ambar defteri, darphane defteri, koyun defteri, hazine defteri) yer verilmektedir. Bu çalışmada kitabın altıncı ana bölümünün başına kadar olan kısım ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Devlet muhasebesi, merdiven yöntemi, Risale-i Felekiyye.

JEL sınıflandırması: H29, M41

Abstract (The First Sections of an Accounting Book Written in the Middle East in the 14th Century: Risale-i Felekiyye)

It is known that the Ilkhanate State (1256-1353 A.D.) had an advanced

* İ. Otar'ın tercümesinden yararlanılmış ve Türkiye Muhasebe Uzmanları Derneği'nden alınan izne dayalı olarak hazırlanmakta olan kitaptan alınmıştır.

financial structure in the 14th century and introduce the Merdiban (Stairs) method, which had been used for a thousand years in the Middle East. Risale-i Felekiyye is the last accounting teaching book of the mentioned era. The Ottoman 14th century. This Mongol state has ruled the large Middle Eastern territory and they had important accounting teaching books, which remained until today. Those accounting teaching books demonstrate an advanced accounting discipline Empire took this book from the Ilkhanate, improved and practiced it for five hundred years. But, the Ottoman Empire never felt the need to write an introductory book about the mentioned method.

The book constitutes accounting examples written with the Siyakat script. Math and calculation rules are the first part of its content, and then it is followed by registration procedures and rules. Afterwards, state's financial structure and layout of the accounting books are introduced with examples. Mainly, layouts of the accounting books consist of ruznamçe (daily book) and evarece (ledger). That is because all the records are presented within those books. Other books have auxiliary characteristics and they occur mainly for the recording needs of special occasions. After introducing the main and the subsidiary books, the book gives information about specialized accounting books (stable books, construction books, rice book, warehouse book, minting house book, sheep book, treasury book). This study examines until the beginning of the sixth chapter of this book.

Key words: State accounting, Merdiban method, Risale-i Felekiyye

JEL classification: H29, M41.

1. Giriş

Bugünkü İran'da bir Moğol devleti olarak hüküm süren İlhanlılar (1256-1353) döneminde, 1309 – 1363 yılları arasında yazılmış dört muhasebe öğreti kitabı vardır. Bu kitaplar Ortadoğu'da yüzyıllarca bir devlet muhasebe yöntemi olarak kullanılan Merdiven Yöntemi ile ilgili öğreti kitaplarıdır. Bu yöntem, bir Arap devleti olan Abbasiler'in (750-1258) mali yönetiminde kullanılmış, sonra Abbasilere son veren İlhanlılar'a geçmiş ve onlardan da Osmanlı devleti (1299-1922) almış ve 1880 yılına kadar kullanmıştır. Sözü edilen yılda Osmanlı Devleti'nin çift yanlı kayıt yöntemini kabul etmesi ile Merdiven Yöntemi tarihteki yerini almıştır.

Risale-i Felekiyye, İlhanlılar döneminde Farsça siyakat yazı ve rakamları kullanılarak yazılan dört kitaptan sonuncusu ve en gelişmişidir. Risale-i Felekiyye sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler aşağıdaki

gibidir:

1. Fasl - Kesirler ve tam sayılar
  - I. Birinci bölüm: Kesirler
  - II. İkinci bölüm: Tam sayılar
2. Fasl - Sayma ve ölçme birimleri
3. Fasl - Hind kaideleri, sayılar
4. Fasl - Defter kayıt ve işaretleri
5. Fasl - Haşv (doldurma) ve bariz (belirtme, açıklama)
6. Fasl - Kaideler
  - I. Bölüm: Minha (ondan), minzalike (bundan)
  - II. Bölüm: İzafet (ekleme)
  - III. Bölüm: Baki (kalan), ziyade (artan)
  - IV. Bölüm: Merdiban-ı Paye (merdiven basamağı)
7. Fasl - Muamere (Mali işlerin yürütülmesi- mali işlerden sorumlu kişilerin yapacağı işler)
8. Defterler (muhasabe defterleri)
  - a. Ruznamçe (günlük defter)
  - b. Evarece (büyük defter)
  - c. Tevcihat defteri (Özel harcamaları izleme defteri)
  - d. Tahvilat defteri (Merkezi hazineden gönderilen havaleleri izleme defteri)
  - e. Müfredat defteri (Eyaletlerin gelir-gider defteri)
  - f. Cami-ül hesap defteri (Eyalet gelirlerinin coğrafi bölgeler itibarı ile gösterildiği defter)
  - g. Kanun-ı memleket (Eyaletler itibarı ile vergi tür ve nispetlerinin ve vergi memurlarının ücretlerinin belirlendiği defter)
  - h. Uzlanım muhasabeleri defterleri
    - ha. Ahır muhasbesi
    - hb. İnşaat muhasbesi
    - hc. Çeltik muhasbesi
    - hd. Ambar muhasbesi
    - he. Darphane muhasbesi
    - hf. Koyun muhasbesi
    - hg. Hazine muhasbesi

Kitabın tamamı 250 sayfa olup, aşağıda kitabın 6. Faslının ilk bölümü sonuna kadar olan kısmı üzerinde durulmuştur. Kitap üzerinde en fazla çalışmayı yapan İ.Otar'ın notları sayfa altına yazılmıştır. Ayrıca kitabı aslından kopya edenlerin de eklemeleri vardır. Bu çalışma, Ayasofya Müzesi'nde bulunan kopya üzerinde yapıldığı için bu eklemelere yer verilmiş, ancak kopya edenlerin tespit edilen eklemelerine işaret edilmiştir.

2. Kitabın Giriş Bölümü

Allah'a hamd ve Kureyş asıllı Peygambere salattan (selam) sonra.

Muhasebe ilminin diğer fenlere göre daha yüksek ve daha izzetli olduğu, uzak görüşlülerin hafızasında gizli değildir ve belagat sahipleri (iyi düşünüp iyi ifade edebilenler) ile kalem erbabına göre daha şereflidir. (Yönetim) işleri ile memleketin ihtiyaçları hesap kaideleri olmadan işlemez ve batıl olur. 'Allah'ın evvela kalemi yarattığı' deyişince, hakim her hangi bir davada, kalemi düşünce ile eline almaz ve bilgi ile hüküm vermezse, o davada doğruluk tasavvur etmek mümkün değildir. Divanın (maliye) gelir ve giderlerinde kalem hakim olmaz, onun (gelir ve giderlerin) ortaya konulmasına yarayacak hesap açılmazsa, o husus, kısa zamanda açıklığa kavuşmaktan uzaklaşır. Kaidesiz ve eksik hesabın, devlet işlerinde ne kadar bozukluğa sebep olduğu aşikârdır. Bu sebeple, eski hakimler ve büyük akıllar, bu ilmin temelini koymakta, her iş için bir hesap tesisinde ve hususi kaide koyulmasında ittifak ettiler.

Korunan Mazanderan -ünlü- yöneticilerinin devrinde, o zamanının bütün ilimlerinde eşsiz olan şerefli Tebriz bölgesinde yetişmiş, dünyanın bir çok ülkesini gezmiş olan Abdullah Püser Mohammed bin Kiya el- Mazanderani -Allah türbesini nurlandırın- hesap ilmine dair bir kitap yazmıştı. Bu kitap, Mazanderan'ın ulu hükümdarlarının yegâne veziri, vezirlerin iftihar devlet ve din gözeticisi Felek el Mania -Allah toprağını sulasın- zamanında tamamlandığından, kitabın adını Risale-i Felekiyye koydu. Bu kitabı nakleden -kopyalayan- önemsiz fakir, Allah'ın cömertliğine muhtaç kişi, nüshayı (kopya edilmiş kitap) yazmaya başladığında kitaba bir önsöz yazılmadığını gördü. Besmeleden sonra kopyalama işine girişti, haddine bakmadan cesaretle işe

koyuldu ve güzel memleketin kalkınmasına yaraması dileği ile bu önsözü yazdı. Göz önünde bulunan kitapların, yazarların tarihlerin esasını çıkardı. Okuyan ve gözden geçirenler hakikati anlaşımlar diye. Her durumda işi Allah'a bırakıp kadere razı olmak gerekir¹.

3. Birinci Fasl

Kesirler ve tam sayılar

Kesirler, 96 sayısı esasına göre tertiplenmiş olup sadece rakamla değil isimlendirilerek *Siyakat*² yazısı ile gösterilmiştir.

$$1/6 = 16/96 \quad (\text{südüs}) \text{ altıda bir,}$$

$$1/4 = 24/96 \quad (\text{rubu}) \text{ dördte bir,}$$

$$1/3 = 32/96 \quad (\text{sülus}) \text{ üçte bir,}$$

$$1/2 = 48/96 \quad (\text{nısf}) \text{ yarı, yarım,}$$

$$2/3 = 64/96 \quad (\text{sülusan}) \text{ üçte iki gibi.}$$

Buna göre $47/48 = 94/96$ 'nın yazılışı şöyle olacaktır:

$$(1/2 + 1/3 + 1/8 + 2/3) = (48/96 + 32/96 + 12/96 + 64/96)$$

Bu kesirlerden her biri bir tam sayısının kesridir ve tam sayının yanına değil altına, doğru olarak yazılır.

Tam rakam hangi cinsten ise kesir o cinsten sayılır. *Dinar* ise dinarın,

---

1 İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'ndeki nüshadan yararlanılarak yapılan bu çalışmanın bu sayfasındaki bilgiler, kitabı aslından kopyalayan kişinin yazdıklarıdır. Kopyalama işini yapan kişi bilinmemektedir. Kitabın Miladi 1363 yılında (Hicri 765) tamamlandığı, sonlara doğru yer alan açıklamalardan ve tarihlerden anlaşılmaktadır. Kopya kitabın birçok yerinde kitabın yazılış tarihinden sonraki tarihler (Miladi 1438, 1439 ve 1466 yılı gibi) yer almaktadır. Bunlar, örneklere kitabı kopyalayanın koyduğu tarihlere dir. Bu tarihlerden, kitabın XV. yüzyılın ortalarında ve muhtemelen 1460'lı yıllarda kopyalandığı sonucuna varılmaktadır. Belirtilmesi gereken bir husus da kopyalayan kişinin kitapta kimi eksikleri gidermek amacı ile küçük eklemeler yapmış olmasıdır (R. Örtün, G. Kurt, S. Torun: Muhasebede Çift taraflı kayıtlayma ve Kitab_us Siyakat, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1 Temmuz 2011).

2 Siyakat Yazısı, Farsça'nın noktasız yazı biçimidir. Aynı şekilde rakamların da Siyakat'i vardır. Farsça'nın olduğu gibi Arapça'nın da Siyakat yazı ve rakamları vardır (Dündar Gürday: Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı, Özellikleri ve Divan Rakamları, Türk Tarih Kurumu, 1989, Ankara).

miskal ise miskalin, *zira* ise zira'nın, *tahtaca* ise onun kesridir³. Bölünebilen her tam sayı için bu geçerlidir.

Bariz'de (belirtmede, ortaya koymada) önce tam sayılar, altına da kesirleri yazılır. Şöyle ki:

<i>Muhasebe</i>	
<i>Divanın (maliye) gelir amirlerinden birinin muhasebesi,</i>	
<i>Hıristiyanların cizyesinden⁴ kendisindeki toplam</i>	
<i>Hicri 1 Muharrem 840 (Miladi 16.7.1436)⁵</i>	
<i>Gümüş dirhem olarak</i>	
	241. 524 1/3 dirhem
<i>Bundan düşülen</i>	
<i>Sarfedilen</i>	
<i>Harcamalar</i>	
<i>Yüksek divanca (kararlaştırıldığı üzere)</i>	
	151.045 5/6 dirhem
<i>Samur bedeli</i>	<i>Tafta bedeli</i> .....
<i>iyi cinsten elbise için</i>	<i>cübbeler için</i>
20 3/4 tahtaca	3.261 1/2 zira
1 elbise 3.250	üçte birer olarak
	<i>Frize, al ve menekşe</i>
67.437 1/2	<i>Frize... Al... Menekşe...</i>
dirhem	1.087 1/6 1.087 1/6 1.087 1/6
	<i>zira zira zira</i>
	<i>beher zira 10 dirhemden</i>
	32.615 dirhem

3 Dinar, on dirhem saf gümüş değerinde para (dirhem, okkanın 400' de biri); Miskal, bir buçuk dirhem ağırlık ölçüsü; Zira, dirsekten orta parmak ucuna kadar uzunluk ölçüsü; tahtaca, uzunluk ölçüsü (Mustafa Nihat Özön: Osmanlıca Türkçe Sözlük, 6. basım, 1979)

4 Cizye: Müslüman olmayan halklardan, onların askere alınmaması ve korunmaları karşılığında alınan vergi.

5 Kitap, Miladi 1363 yılında tamamlanmış olup bu tarihin (Miladi 1436) kitabı kopyalayan tarafından kopyalama işlemini yaptığı yılları belirtmek amacı ile kendisi tarafından konulduğu anlaşılmaktadır.

Güzel kokular.....

Hükümdarın eşleri için

1.274 5/6 miskal

beher miskal

40 dirhemden

50.993 1/3 dirhem

Kalan .....

Adı geçenler nezdinde

90.478 Dirhem⁶

Not: Orijinal kitapta sayfa 8/a.

Malların ve paraların kesirleri kaybolmasın istenir; cami inşaatı, mücevherat hazineleri, kuyumculuk ve diğer işlerin muhasebelerinde bunların bilinmesi şarttır.

Bu madde kesirlerin, tam rakamların altına nasıl kaydedildiğini göstermek için düzenlenmiştir. Bundan sonraki madde örneklerinde kesirler, tam adetlerin yanına yazılacaktır.

Bu madde şimdiki usulde, biri verginin tahsiline, öteki de masrafların ödenmesine ait olmak üzere iki madde halinde yazılmaktadır. Fakat eski devirlerde vergilerin tahsili ve masrafların ödenmesi işleri ile Amil'ler⁷ meşgul olduğu için her iki işlem tek maddede yazılıyordu. Bu kayıt biçimine ileride rastlayacağız. Biz kitabın yazılışına sadık kalmayı doğru bulduk⁸.

Tam sayılar:

Birler, birden dokuza kadardır: 1,2,3,4,5,6,7,8,9

Onlar, ondan doksana kadardır: 10,20,30,40,50,60,70,80,90

Onlarla birlikte birler: 11,12,13,14,15,16,17,18,19,22

⁶ Yazar anlattıklarını, Merdiven Yöntemi ile hazırladığı bir yardımcı defter maddesiyle anlatmıştır.

⁷ Amil, vergilerin tahsili ile görevli devlet memuru.

⁸ Bu paragrafın, kitabı kopyalayan tarafından eklendiği anlaşılmaktadır.

Yüzler: 100,200,300,400,500,600,700,800,900

Binler: 1000,2000,3000,4000,5000, 6000,7000,8000,9000

Birler ve onlarla birlikte yüzler: 111,222, 333, 444, 555, 666, 777, 888, 999,1000

Bunların toplamı 5995.

Adetler, belirtilen bu dört sıraya göre oluşturulur.

Birbiri ile ilgili birkaç adedin kolonlar şeklinde yazılışına örnek:

10.111	17/96	20.222	1/3	30.333	½
40.444	2/3	50.555	5/6	60.666	7/8
70.777	23/24	80.888	¼	90.999	
100.000		100.001		102.220	224.000
335.447		1.000		571.200	640.000
721.220	5/6	894.244	1/6		

Bunların toplamı 41 *lek* 44.332 49/96 olarak belirlenir. *Lek* 100.000 demek olduğuna göre 4.144.332 49/96 şeklinde yazabiliriz⁹.

4. İkinci Fasl

Sayma ve Ölçme Birimleri

Nefer (kişi): İnsanlar hakkında kullanılır. 1 nefer, 10 nefer gibi...

Hükümdarın *hassa* (hizmetliler) mensuplarının ücreti : 244 kişi, defterdeki adları ve müfredat üzere her biri için ayda 250 Dinar, *hassa* mensupları olarak buna ek 20 kişi, böylece hizmetliler sayısı 264 kişi.

Hoca Ebubekir Şirazi'nin Çerkezistan'dan hükümdara *pişkeş* (armağan) olarak getirdiği erkek çocuklar 10 kişi; adı geçen kişiden hediye olarak buna ek 2 kişi, toplam olarak 12 kişi.

Kit'a (parça): Mücevherat, bazı av kuşları, arazi ve dağlar için kullanılır.

Baş hazinedar Sungur'dan hazinedar hoca Anber'e Hicri 10 Safer 834

⁹ İ. Otar'ın notu: Yukarıdaki kesirleri topladığımızda kesir 57/96 olmaktadır. Yukarıdaki rakamlar kitapta Siyakat Yazısı ile yazılmıştır.

(Miladi 18 Ekim 1430)¹⁰ de verilen: Defterde yazılan ayrıntı üzere 124 kıt'a la'al (kırmızı değerli taş), 247 kıt'a yakut, 274 kıt'a zeberced (zümrüitten açık renkli süs taşı).

Miskal (ağırlık ölçüsü): Kızıl altın, gümüş, bazı la'al'lerde (değerli taşlar), inci, anber (koku) ve sıvı misk'te (güzel koku) kullanılır. 10 Miskal, 100 miskal gibi.

Altın: sarraf Necmeddin'den satın alınan 10.544 5/6 miskal,

Gümüş: madenlerden gelip hazinedara verilen 124.220 ½ miskal,

Mücevherat: hükümdarın hizmetlileri için:

La'al (değerli taş) parça halinde (küçük) 44 ½ miskal,

İnci parça halinde (küçük) 120 miskal, hazinedarda,

Anber ve misk (güzel kokular) sultanın eşleri için:

Anber eşheb (güzel koku) 374 miskal,

Sıvı misk (güzel koku) 200 miskal hazinedarda.

El (desk): Doğan, atmaca, şahin, silah ve eyer hakkında kullanılır¹¹.
1 El, 9 el, 100 el gibi.

Avcı başına verilen: 134 el doğan, 64 el atmaca, 45 el şahin, silah ve eyer dahi ayrıntısı ile ve tespit edilen miktarda yazılır.

Tak (top): Kemha (ipek kumaş), kadife, sof (yün), ipekli, yünlü atlas (kumaş) ve ham ipekli gibi dikilmemiş elbiselikler (kumaş) için kullanılır. 1 Tak, beş tak, 1000 tak gibi.

Terzi ustası Alaaddin'in, hassa (hükümdar hizmetlileri) elbiselerinde kullanılmak üzere, malzemeci Hoca İmadeddin'den aldığı mallar: Nakışlı kadife 20 tak, Şam işi kemha (ipekli) kumaş 24 tak, Kars malı sof (yünlü) kumaş 30 tak, muhtelif renkte atlas (kumaş) 134 tak.

¹⁰ Bu tarih de kitabın yazılışından sonraki bir tarih olup, kitabı kopyalayan tarafından konulmuştur. Kitabı kopyalayan kişinin, 1400'lü yıllara ait olan bu tarihlerine, asıl muhasebe kayıtlarında değil, daha çok örneklerde rastlanmaktadır.

¹¹ İ. Otar notu: Buradaki silah ateşli silah değildir.

Zira (Arşın) : Zira (uzunluk ölçüsü) ile yapılan işlemlerde kullanılır. 1 Zira, 10 zira, 100 zira gibi.

Hoca Nureddin: yezdi (Musul taraflarından) tafta 5.200 zira, yezdi ham kumaş 3.140 zira, ince mermer keten 4.544 zira.

Dirhem (ağırlık ölçüsü): Altınla değerlendirilen mallar, dirhem olarak yazılır. Arap ülkelerinde akçesini de (tutar, değer) beraber kayıtlı ederler. 1 Dirhem, 10 dirhem, 100 dirhem gibi.

Aktar Hoca İzzeddin: Öd (ağaç) 2.200 dirhem, anber (koku) 500 dirhem, macunlar için müfredatı üzere itriyat 320 dirhem, safran 120 dirhem.

Adet: Sayılmak sureti ile işlem gören bazı Yezd (Musul tarafları), Hind, İskenderiye ve diğer yerlerin malları için kullanılır. 1 Adet, 100 adet gibi.

Tüccar Hoca Cemaleddin Harzemi: Yezdi (Musul tarafları) cübbe kumaşı 24 adet, ibrişim kumaşlı giyecek 44 adet, sarık için ince bez 157 adet.

Tahta – tahtaca (uzunluk ölçüsü): Kürklerin miktarı bununla yazılır. Bu kelime ton (don) ve tonçuk¹² giyecekler için kullanılır.

Kürkçü Hoca Muzaffer: giyecek olarak 44 tahta, tilki kürkü: giyecek olarak 25 tahta, dikilmemiş olarak 2/3 tahta, güzel tüylü kakum (sansar benzeri bir hayvan) : giyecek olarak 36, dikilmemiş olarak 2/3 tahta.

Habbe (sözcük anlamı kabarcık): Büyük inciler bununla yazılır. 1 Habbe, 100 habbe gibi.

Mefaz (dizi): İnciler küçük olur da ipe dizilirse, inci dizili her bir ipe dizi (mefaz) denir.

Akit (bağ): Birkaç dizi inci birlikte bağlanırsa, buna akit (bağ) denir. Mücevhercilikte, eskiden kaide olarak her on dizi bir *akit* sayılmış; kitabın yazıldığı zamanlarda bu kaide kalmamış: 10, 20 veya 30 dizi bir *akit*

¹² İ. Otar notu: Ton (don), giyilecek dikilmemiş kürk; tonçuk kalçaya kadar olan kısa kürk giyecek için kullanılır.

sayılıyormuş¹³.

Mücevheratta, bu miktarlar yazıldıktan sonra, defter kayıtlarında ihtiyatlı olmak için miskal olarak ağırlığını da yazmak icap eder.

Ferd (tek): Küçük halı, yaygı, örtü gibi birer tane olarak sayılan eşya için kullanılır.

Küçük halı 44 ferd, yeni bina için satın alındı; yaygı -örtü- 24 ferd, örtülecek yerlerde kullanılmak üzere hazinece satın alındı.

Zevç (çift): Üzengi, çizme, ayakkabı, mahmuz, güvercin gibi çift olarak işlem gören eşya ve benzeri için kullanılır.

Men (ağırlık ölçüsü): Tıpta kullanılan kökler, hububat, bakliyat, bakkaliye malları ve benzeri gibi kantarda ağırlığı ölçülen her şey *men* ile yazılır¹⁴.

Kilercibaşı Hoca Fahreddin'e Hicri 10 Safer 871 (Miladi 21 Eylül 1466)¹⁵ de Yüksek Divan (Maliye) tarafından verilen: iç badem 224 men, koyun yağı 2.450 men, nardenk (pekmez) 1.240 men, şölen için - kuru- incir 774 men.

Müd (ağırlık ölçüsü): Kıt'a-i Rum (Anadolu) da hububatı *müd* ile yazarlar.

Yüksek divan (maliye) *emini* (iş yapma görevlendirilen memur) Hoca İmad, Hoca İsmail sorumluluğundaki Fetihabad kasabası mahsulünün, defterdeki karara (daha önce yazılı olarak kararlaştırılmış) uyularak alınması ve Hicri 1 Rebi-ül ahar 841 (Miladi 2 Ekim 1437) (16) da hazineye gelmesi: geldiği şekli ile hububat: buğday 2.244 müd, arpa 1.524 müd, darı 771 müd.

Kiyilçe (küçük kile - ağırlık ölçüsü): Bu ölçü Kıt'a-i Rum (Anadolu)

¹³ Bu paragrafı kitabı kopyalayanın eklediği anlaşılmaktadır.

¹⁴ İ. Otar notu: Men, 2,9 kilograma tekabül eden bir ağırlık ölçüsüdür. Halen Tebriz'de 3 kg. itibar edilir. Men-i Şahi, İsfahan'da halen 6 kg. sayılmaktadır.

¹⁵ Kitabı kopyalayanın koyduğu en ileri tarih budur. Dolayısı ile kitabın kopyalandığı tarih bu olsa gerektir.

da geçerlidir.

Him (deve yükü)¹⁶.

Vikr (yük hayvanları yükü): At, katır ve benzeri hayvanların yüküdür.

Kabza (adet anlamında): Kılıç, yay, ok ve benzerleri kabza ölçüsü ile yazılır. 10 kabza kılıç gibi.

Deskçe (adet anlamında): Semer, eyer, vahşi hayvan tasmaı ve benzerlerinde kullanılır.

Kad (boy): Mum için kullanılır.

Kılade: Kılade, aslında tasma, gerdanlık anlamına gelmektedir. Buna göre aslan, panter, pars ve av köpekleri kılade sözcüğü ile kaydediliyormuş¹⁷.

Tatbika: Tek tırnaklı hayvanların dört adetlik nal takımı bir *tatbika* olarak kayıt edilir. 1 Nal $\frac{1}{4}$, 2 nal $\frac{1}{2}$, 3 nal $\frac{3}{4}$ tatbika olarak belirtilir.

Cild (mücelled): Mushaf (dini kitap) ve kitaplar her zaman cild olarak kaydedilir.

Filan senenin Muharrem ayının başında Kütüphane-i Sultani Hafız-ı ve katip Mansur'da bulunan

Mushaflar: 2'si Yakut'un, 2'si de Hoca Abdullah'ın hattı ile (yazması ile) olmak üzere 4 cild; Tarih kitapları: 5 cildi Taberi, 5 cildi de Cengizi olmak üzere 10 cild, kalan kitaplar da gerektiği şekilde yazılır.

Kütüphane, asrın (hükümdarları arasında) en şereflî hazinelerinden, önde tutulur. Kuşkusuz diğer kayıtlardan seçkin (mümtaz) sayılır. Ne olursa olsun önce Mushaflar (İslam dini kitapları) ve kitaplar kayıt edilir; ondan

---

16 İ. Otar notu: Bir deve yükü yaklaşık 250 kg.'dır.

17 Kılade ile ilgili açıklamayı kitabı kopyalayanın yaptığı anlaşılmaktadır.

sonra insanlar; ondan sonra da mücevherat, altın ve gümüş kayıt edilir.

Devlette ve yönetimde usul, her teftişte, defterlerin ana ve yardımcı hesapları ile istenmesi ve bunlara (müfettişlere) gösterilmesidir.

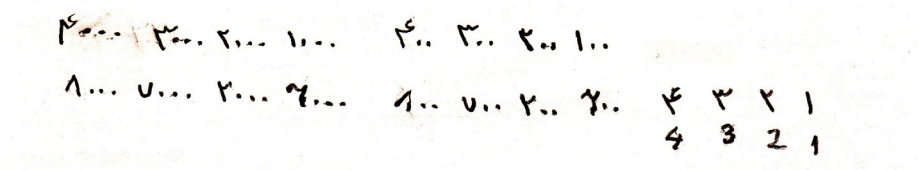
5. Üçüncü Fasıll

Hind Kaideleri

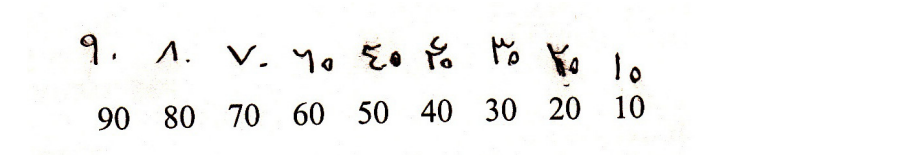
Bu fasılda rakamlardan ve bunların dokuz şeklinden bahsedilmektedir.

Önce birler anlatılmakta, sonra bu rakamların üzerine sıfır denilen yuvarlak halka konulmak suretiyle onların oluşturulacağı belirtilmekte ve daha sonra da yüzler ve binler hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

İleri muhasebe yazıcıları (muhasebeciler), bir nokta etrafında dönen bu usul yerine, memleketin genel ve özel muhasebelerinde, esas olan dokuz arap rakamını sağındaki sıfırla yazmayı tercih ederler ve bu usulün tercihe şayan olduğunu ileri sürerler.

Onlar: 1,2,3 gibi rakamların sağ tarafına sıfır denilen bir halkacık '0' konulmak sureti ile onlar teşkil edilir¹⁸.

18 İ. Otar notu: Bu küçük halka, İslam medeniyeti sahasında zamanla nokta '.' haline dönüşmüş ise de, Avrupa rakam sisteminde bu kültürden intikal ettiği şekilde halka '0' olarak kalmıştır.

Yüzler: Yüzler birlere iki sıfır eklenmesi suretiyle teşkil edilir.

9... 8... 7... 6... 5... 4... 3... 2... 1...
900 800 700 600 500 400 300 200 100

Binler: Binler, birli rakamlara üç sıfır eklenerek oluşturulur.

9... 8... 7... 6... 5... 4... 3... 2... 1...
9000 8000 7000 6000 5000 4000 3000 2000 1000

Büyük rakamlar bunların bir araya getirilmesi sureti ile yazılır.

9478 5210 3545 2220 1111¹⁹
9678 5210 3545 2220 1111¹⁹

6. Dördüncü Fasıll

Defter Kaide ve İşaretleri

Bu fasılda, her biri kendi durumuna göre belli ve hususi suretle işaretlendirilmiş ve ileri gelen kâtiplerce (muhasibeciler) konulmuş olan defter kaide ve işaretlerinden bahsedilmektedir.

Sadr-ül hesap ve ümm-ül hesap (hesabın başlığı-adı): Başlık, aslında o hesabın ne sebeple, neyi ihtiva etmesinin düşünüldüğünün bilinmesi için hesabın başına yazılır²⁰.

19 İ. Otar notu: Hicri 896 Safer ayında (Miladi Aralık 1490) yazılmış olan Sams-üs- Siyaq adlı eserde (۹), (۸) olarak yazılmıştır. Başka belgelerde (۹) almadan (۸) olarak yazıldığı da görülür. Daha sonraları 5 rakamının kullanım şekli (۹) olmuştur.

20 İ. Otar notu: Zamanımızda da günlük defter maddelerindeki ve büyük defterdeki hesap adları aynı mahiyettedir.

Tarih: Zamanın tespitinden ibarettir. Hesabın başlığından (adı) sonra yazılır. Muhasebe kaydının ne zaman yapıldığı hakkında bilgi verir²¹.

Caize (kontrol işareti): Bu işaret tutarın doğruluğunun tespitinde kullanılır. Rakamlar karşılaştırıldığında doğru ise, tutarın (ya da adedin) sonuna *hob* (iyi) işareti çekilir. Kontrol ikinci kez yapılırsa, bu kez 2 yazılır ve yanına *vallahi* (doğruluğuna şahidim) denir.

Terkin (vazgeçme, bırakma): Doğru olmadığı anlaşılan defter kaydının silinmesi ve kazıntısı istenmediği için bu sözcük kullanılır. Terkin (vazgeçme) sözcüğü doğru olmayan kaydın üzerine yazılır²².

Te'riç (toplama): Muhasebe kayıtları yapıldıktan sonra, toplam isteniyorsa deftere tutarların (ya da adet) toplamı yazılır.

Varak (yaprak): Yaprak tek kağıttan ibarettir. İki yüzünün her biri ikiye ayrılır. Bunlardan her birine *dil* (sayfa) denir. Kayda sağ sayfadan başlanır. Eğer her iki sayfayı ilgilendiren işlem bilgisi varsa sol sayfanın yarısına kadar kayıtlar yazılır. Yazılacak açıklama sol sayfaya ait ise, o sayfaya yazılır.

Medd (uzatma işareti): Medd uzatma demektir. Kayıtlarda bazen sözcüğün uzatılması gerekir. Arap harflerinde son harf, yapısına göre, uzatılır. Tebri.....z Sultaniy.....e Re.....y gibi.

Harf ve def'a (harf ve bir kerelik yineleme): Harfin sözcük anlamı, bir şeyin bir bölümüdür. Harfler, sözcüğü meydana getirir. Def'a, bir kerelik yinelemeyi ifade eder. Divan (maliye) memurlarının diline göre *bir önceki toplamdan* anlamına gelir. Kitabın sonraki bölümlerinde *minha* (ondan), *minzalike* (bundan) örneklerinde görülecektir. Kayıt sırasında *minha* ve *minzalike* kullanılacak. Ama bunlar uygun bir şekilde yazılamazlarsa, o zaman

21 İ. Otar notu: Bugün günlük defter maddesi başına yazılan ve büyük defter hesaplarındaki tarih aynı görevi yerine getirmektedir.

22 İ. Otar notu: Kitabın sonraki günlük defter bahsinde, defterlerde silinti ve kazıntının suç zanlısı olmasına yol açacağı ve bu nedenle kesin olarak bu yola gidilmemesi gerektiği belirtilmiştir.

harf ve def'a yazılacaktır. Harf'in kullanımından sonra bir ayrıntı döküm varsa o zaman def'a kullanılır. İleride örnekleri görülecektir.

Cem ve tekmil (toplama ve tamamlama): Muhasebede gelir ve giderlere ait tam ve kesirli tutarların (ya da adetler) ayrıntılı ve doğru gösterilmesi gerekir. Sonra buna kontrol işareti (caize) konulur. Defter sayfalarının yüzüne dağılan bu tutarların (ya da adetler), istikrar bulsun ve daha iyi anlaşılсын diye bütün kesirleri, birleri, onları vbg. toplanır. Haşv'ın (doldurulan sayfanın) son bölümüne yazılır. İşte buna cem (toplama) , yazılıp bitirilmesi işine de tekmil (tamamlama) denir.

7. Beşinci Fasıf

Haşv'ın sözlük anlamı doldurma, katma'dır. *Bariz*'in sözlük anlamı da belirtme, ortaya koymadır. Maliye deyimi olarak *haşv*, bir yazıdan, tespit edilenden, anlatılandan demektir. işlemin kaydı sırasında muhasebeci hakikatten ayrılmaz; kayıt bir bakışta anlaşılır olmalıdır; kaydın yapılması sırasında yazanın bir maksadı ve her halde kaydın kastedilen (amaçlanan) ile bir alakası vardır.

Haşv'ın yazılış yeri, kâğıdın dörtte bir kısmından herhangi biri değildir. Yazılışa sağ tarafın yukarı başından başlanır ve satır kâğıdın ortasını azıcık geçecek şekilde bırakılır. Kâğıdın ortasını aşmasa, yani yazı sol tarafa taşmasa da kabul edilir.

Bariz, hakikatte hangi meblağ kastediliyorsa onun zikrinden (belirtilmesinden) ibarettir. Yazılma yeri, sol *dilin* (kâğıdın ortasının solu) yanındır.

Haşv, iki kısımdır. Yazı, *haşv* kısmında kalırsa, *haşv-ı mutlak*; *bariz* kısmına taşarsa, *haşv-ı bariz* denir.

Bazen *bariz* (belirtilen) rakamdan bir şey düşmek, tenzil etmek gerekir. Bu takdirde *haşv* rakamına *mevzu* (asıl konulan) denir ve *minha* (ondan düş) veya *ba'de* (ondan sonra) sözleri yazılır. *Minha* yazılırsa, *haşv*'den *baki ba'dehu* (ondan sonra kalan); sonra *bade* sözü yazılmışsa *baki* (kalan) sözcüğü ile gösterilir.

Bariz rakamı, meblağı (belirtilen tutar) kendi yerinde, kâğıdın sol tarafında gösterilir. Müfredatı (ayrıntısı) yazılır. Açılacak, anlatılacak, düşülecek kısım olursa, ilkinde *minha* (ondan düş), ikincisinde *minha* yerine *ba'de* (sonra) yazılır.

Her gelir ve giderde *sadr-ül hesap* (hesap başlığı) ve diğer hususlara riayet edilmek sureti ile ve mükerrer olmamak şartı ile yukarıdaki kaideler kullanılır.

Bu bölümde anlatılanları yok saymak için bütün muhasebe araçlarını, muhasebe çözümlerini bir tarafa bırakmak gerekir. Şu halde bu bölümü öteki bölümlerden daha fazla akılda tutmalıdır.

Aşağıda sırası geldikçe verilen örnekler bu söylenenleri daha iyi aydınlatacaktır²³. Önce *haşv* ile ilgili aşağıdaki örnek üzerinde duralım:

Kararlaştırılmı.....ş
Hilafet merkezi olan Bağdat'ta görevlilere
Ödenecek koyun bedeli
1000 baş, beheri 4 Dinar eder 4.000 Dinar.
Bunun darphane'den gelen kısmı 2.000 Dinar,
kalan 2.000 Dinar'dan 500 Dinar'ı bütçede
gösterilen yerler dışında tahsil edilmiş,
Kalan 1.500 Dinar
şuralardan tahsil edilmiştir.
Bezzaz (bez) At pazarından Cizye geliri...
esnafından...
500 Dinar 500 Dinar 500 Dinar

Not: Orijinal kitapta sayfa 23 b.

Aynı konu ile ilgili harcama olarak bir örnek de aşağıdaki gibidir:

Kararlaştırılmı.....ş
Hilafet merkezi Bağdat'ta görevlilere

23 İ. Otar notu: Yukarıdaki sağ-sol izahatı Arap harflerine göredir. Latin harfleri ise soldan sağa doğru yazıldığından, buna göre tasavvur etmek gerekir. Buna göre sayfanın doldurulan ve boş bırakılan yerleri hakkında bugün de aynı usul geçerlidir.

verilecek koyun bedeli 1.000 baş,
beheri 4 Dinar'dan 4.000 Dinar.
2.500 Dinar tahsil edilmiş, kalan 1.500 Dinar

<i>Kimlere verileceği (dökümü).....</i>			
<i>Şehrin emirlerine</i>		<i>700 baş</i>	
<i>Emir Ali (adaleti daim olsun)...Emir Kutlug Hoca...Emir Alaeddin...</i>			
<i>300 baş</i>	<i>200 baş</i>	<i>200 baş</i>	
<i>Kalanın dökümü.....</i>			
<i>Nökerlik (prenslik) ve personel için</i>		<i>300 baş</i>	
<i>Nökerlik (prenslik) için.....</i>		<i>Personel için.....</i>	
<i>250 baş</i>	<i>50 baş</i>		
<i>Muhafız Ahmet...</i>	<i>Avcıbaşı Hüsrev...</i>	<i>Müneccim Mevlana...</i>	<i>Emir Muhlis</i>
<i>125 baş</i>	<i>125 baş</i>	<i>25 baş</i>	<i>25 baş</i>

Not: Orijinal kitapta sayfa 24 b.

Eğer *haşv* (doldurma), *bariz* (belirtme, açıklama) ile birlikte kaydın tamamı yapılmak isteniyorsa, her ikisi kendi bölümlerinde ayrı ayrı olarak aşağıdaki gibi kayıt yapılabilir.

<i>Kararlaştırılmı.....ş</i>			
<i>Hilafet merkezi Bağdat'dakilere verilecek</i>			
<i>koyun bedeli olarak</i>		<i>1.000 baş</i>	
<i>Döküm .....</i>			
<i>Şehrin emirlerine</i>		<i>700 baş</i>	
<i>Emir Ali... Emir Kutlug... Emir Alaeddin.....</i>			
<i>300 baş</i>	<i>200 baş</i>	<i>200 baş</i>	
<i>Döküm.....</i>			
<i>Nökerlik ve personel için</i>		<i>300 baş</i>	
<i>Nökerlik.....</i>		<i>Personel .....</i>	
<i>250 baş</i>	<i>50 baş</i>		

<i>Ahmet</i>	<i>Husrev</i>	<i>Mevlana</i>	<i>Mevlana</i>
<i>muhafız</i>	<i>avcıbaşı</i>	<i>İmaneddin</i>	<i>Muhlisuddin</i>
<i>125 baş</i>	<i>125 baş</i>	<i>25 baş</i>	<i>25 baş</i>

<i>Beheri 4 Dinar 'dan yekun</i>		<i>4.000 Dinar</i>
<i>Düşülecek yapılan nakit tahsilatı</i>		<i>2.500 Dinar</i>
<i>Kalan</i>		<i>1.500 Dinar</i>
<i>Bezzaz (bez) esnafı...</i>	<i>At pazarı...</i>	<i>Hiristiyan cizyesi.....</i>
<i>500 Dinar</i>	<i>500 Dinar</i>	<i>500 Dinar</i>

Not: Orijinal kitapta sayfa 25 a, 25 b.

Haşv (doldurma, konuyu yazma) ile *bariz*'in (belirtme, açıklama) birlikte kayıt edilmesi, görülmesi istenirse şu şekilde kayıt yapılabilir.

<i>Kararlaştırılmı.....</i>	<i>§</i>		
<i>Hilafet merkezi Bağdat'ın yöneticilerine</i>			
<i>koyun bedeli olarak</i>			
<i>1.000 baş beheri 4 Dinar 'dan yekun 4.000 Dinar</i>			
<i>Dökümü.....</i>			
<i>Şehrin emirleri adlarına</i>			
<i>700 baş</i>	<i>2.800 Dinar</i>		
<i>Emir Ali.....</i>	<i>Emir Kutlag.....</i>	<i>Emir Alaeddin.....</i>	
<i>300 baş</i>	<i>1.200 Dinar</i>	<i>200 baş 800 Dinar</i>	<i>200 baş 800 Dinar</i>
<i>Nökerlik ve personel için adı geçenlere</i>			
<i>300 baş</i>	<i>1.200 Dinar</i>		
<i>Nökerlik.....</i>	<i>Personel.....</i>		
<i>250 baş</i>	<i>1.000 Dinar</i>	<i>50 baş</i>	<i>200 Dinar</i>
<i>Muhafız</i>	<i>Avcıbaşı</i>	<i>Mevlana</i>	<i>Mevlana</i>
<i>Ahmet</i>	<i>Hüsrev</i>	<i>İmameddin</i>	<i>Muhlisuddin</i>
<i>125 baş 500Din.</i>	<i>125baş 500Din.</i>	<i>25baş 100 Din.</i>	<i>25 baş 100Din.</i>

Not: Orijinal kitapta sayfa 25 b, 26 a.

Haşv (doldurma, yazma) birkaç tane olur da bunlardan birincisinin müfredatının yazılması istenirse, birinci işareti konulur; ikinci ve üçüncü *haşv*'lerde ikinci, üçüncü işareti konulur. Öyle ki birinci, ikinci ve üçüncü *haşv*'lerin müfredatı ayrı olsun ve böylece *haşv*'in ifadesinde birbirine karışacak benzerlik meydana gelmesin. Buna ait örnek şöyledir..

<i>Kararlaştırılmı.....</i>	ş	
<i>Serdesir Şuşker nahiyesine</i>		
<i>Gelirlerden (verilen)</i>		
<i>Katip Hoca Hayrettin uhdesine</i>		
<i>10 Cemaziyel ahir 'de (Hicri 5. ay)</i>		
<i>Gümiş para</i>	<i>3.000 Dinar</i>	
<i>Mahalli vergilerden eklenen</i>	<i>500 Dinar</i>	
<i>Toplam</i>	<i>3.500 Dinar</i>	
<i>Terkin (silme) suretiyle düşülen</i>	<i>200 Dinar</i>	
<i>Kalan</i>	<i>3.300 Dinar</i>	
<i>İlk haşv (doldurma, yazma) olarak</i>		
<i>Damga resminden...</i>	<i>Hıristiyanlardan...</i>	<i>Yahudilerden.....</i>
<i>2.000 Dinar</i>	<i>600 Dinar</i>	<i>700 Dinar</i>

Not: Orijinal kitapta Sayfa 26 b.

8. Altıncı Fası

Kaideler

I. Bölüm

Minha (ondan), Minzalike (bundan)

Ana hesap (ve açıklaması) yazıldıktan sonra, bunun yardımcı hesapları varsa onların yazılmasında bu ifadeler kullanılır.

Yardımcı hesap grubunda veya tek yardımcı hesap için, *medd* (uzatma işareti) konulur. Bu işaretin üstüne sırası ile şunlar yazılır.

Minha-i bözürk = büyük ondan,

Minzalike-i bözürk = büyük bundan,
Tafsilat-ı min zalike-i bözürk = büyük bundanın müfredatı (tekerrür edebilir),
Karine-i min zalike-i bözürk = büyük bundanın bir kısmı,
Karine-i minha-i bözürk = büyük ondanın bir kısmı (ana rakamın bir kısmı),

Tafsil-i karine-i minha- i bözürk = büyük ondanın bir kısmının müfredatı (tekerrür edebilir).

Minha (ondan)'lar ana rakama eşit olacaktır.

Ondan ayrılan yardımcı hesaplara *minzalike* (bundan) denir.

Müteakip uzatma işaretleri, ilk *minha* (ondan)'ın uzatmasından kısa tutulur.

Minha (ondan) sonrasında yardımcı hesaplar tamamlanıncaya kadar *minzalike* (bundan) dalları sıralanır.

Eğer *minha* (ondan) ve *minzalike* (bundan)'lardan birisinin müfredatı defterde kendisine ayrılan yere sığmazsa, bu müfredat daha yaygın alana yazılabilir.

Aşağıda bu açıklamaya bir örnek verilmiştir²⁴:

Olay meydana geldiği gibi yazıldı.....

Hoca İmadeddin hesabından

İsfahan'a

Amillerin (maliye memurları) hakları, Kadı ve şeyhlerin maaşları,

Ücretler, Din görevlileri ücretleri, bayındırlık işleri

için önceden kararlaştırılmış ödemeler

Hicri 10 Safer 760 (Miladi 11.1.1359)

Gümüş Dinar 4.240 Dinar

Amillerin hakları .....(büyük ondan).....

kadı ve şeyhlerin ücretleri, ücretler 3.600 Dinar

Amillerin hakları... .....(büyük bundan)....

ve Kadı ve şeyhlerin ücretleri 3.000 Dinar

²⁴ Merdiven yönteminden daha sonra yararlanan Osmanlı, yöntemi kullanırken daha kısa anlatım şekillerini yeğlemiştir. Örneğin, yukarıdaki madde Osmanlı'da aşağıdaki şekilde kaydedilirdi.

Amillerin hakları.....(büyük bundanın bir kısmı).....
2.000 Dinar

Kadı ve şeyhlerin ücretleri...(büyük bundanın bir kısmı).....
1.000 Dinar

Ücretler..... (büyük bundanın bir kısmı).....
600 Dinar

Din görevlileri ücretleri.....(büyük ondanın bir kısmı).....
ve bayındırlık işleri 640 Dinar

Din görevlileri ücretleri ... (büyük ondanın bir kısmının müfredatı) ...
240 Dinar

Bayındırlık işleri..... (büyük ondanın bir kısmının müfredatı)...
400 Dinar

Not: Orijinal kitapta Sayfa 27/b, 28 a.

Yukarıdaki usulde önce yardımcı hesapların tamamının toplamı yazılmış, altına yardımcı hesaplardan bir eksiğinin toplamı sırası ile azaltılarak kaydolunmuştur.

Minha (ondan) ve minzalike (bundan)'ın böyle, yani yardımcı hesapların birer birer azaltılması sureti ile yazılmasının nedeni, kayıtlarda yapılacak hilenin önüne geçmektir.

Olay meydana geldiği gibi yazıldı.....

Hoca İmadeddin hesabından İsfahan'a

Amillerin hakları, kadı ve şeyhlerin maaşları, ücretler, din görevlileri
ücretleri, bayındırlık işleri için, 10 Safer 760'da

Kararlaştırılmış ödemeler

4.240 Dinar

*Amillerin hakları, kadıların
ücretleri ve ücretler.....*

3.600 Dinar

Amiller...

2.000 Din.

Ücretler...

600 Dinar

Kadı ücretleri...

1.000 Din.

*Din görevlileri ücretleri ve
bayındırlık işleri.....*

640 Dinar

Din görevlisi

ücretleri...

240 Dinar

Bayındırlık

işleri...

400 Dinar

Çünkü bu usulde hile yapmak isteyen yalnız bir yerde değil, birkaç yerde kazıntı ve değişiklik yapmak mecburiyetinde kalır.

Merdiban-ı paye (merdiven basamağı)²⁵ usulünde her bir yardımcı hesap ayrı yazıldığı için hile daha kolaydır. Çünkü tek kazıntı ve değiştirme kifayet eder.

Kaynakça

- Risale_i Felekiyye: İstanbul Ayasofya Kütüphanesi, El yazmaları bölümü, No 2756
- Dünder Gürday: Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı, Özellikleri ve Divan Rakamları, Türk Tarih Kurumu,1989, Ankara.
- R. Örtün, G. Kurt, S.Torun: Muhasebede Çift Taraflı Kayıtlama ve Kitab_us Siyakat, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:1 Temmuz 2011.
- Mustafa Nihat Özön: Osmanlıca Türkçe Sözlük, 6. basım, 1979.

²⁵ Merdiven Yöntemi adı sisteme bu bölümde konulmuştur. Osmanlı, merdiven yöntemi adını kullanmamıştır. Yalnız muhasebe-i umumiye adını kullanmıştır. Nasıl ki bugün de sadece muhasebe deniyor, çift yanlı kayıt yöntemi kullanılmıyor.